

İRAN'DA DİNÎ MUHALEFET: POST-İSLAMCI ENTELEKTÜELLER

DR. İSMAİL SARI

Uzman ORSAM

“

2009 Yeşil Hareket protestoları belirli siyasi gruplara odaklanırken, bugünkü kızgınlık artık ekonomik kriz ve iç baskı arasındaki siyasi bölünmeleri aşmaktadır. İran yönetimi bu eylemlere nasıl tepki vereceği konusunda bölünmüş görünmektedir.

”

2017 yılının sonlarından bu yana, 2009'daki Yeşil Hareket kadar kitlesel olmasa da İran rejimi ardı ardına hem dirençli hem de geniş tabanlı protesto dalgalarıyla hırpalanmaktadır. Ayrıca sistem içinde reform umudu besleyen Yeşil Hareket'in aksine, bugünkü muhalefet dalgası İran'ın rejimini derinden reddetmektedir. 16 Eylül'de Mehsa Emi-ni'nin yaşamını yitirmesiyle başlayan protestolar İran genelinde büyürken, protestoculara yönelik baskılar da artmaktadır. 2009 Yeşil Hareket protestoları belirli siyasi gruplara odaklanırken, bugünkü kızgınlık artık ekonomik kriz ve iç baskı arasındaki siyasi bölün-

meleri aşmaktadır. İran yönetimi bu eylemlere nasıl tepki vereceği konusunda bölünmüş görünmektedir. Bir grup, protestoların hız kazanmasını önlemek için başından beri daha acımasızca davranmak gerektiğini söylerken diğeri, protestoculara yönelik şiddetin faydasız olduğunu, böyle bir durumda üç ay sonra daha güçlü bir şekilde geri döneceklerini düşünmektedir. Ancak önde gelen poli-

tıkacılar da dâhil olmak üzere rejim içinden pek çok kişi sessizliğini korumaktadır. Etkili bir siyasetçi ve eski Meclis Başkanı Ali Laricani de dâhil olmak üzere bazıları ise açıkça polis denetimindeki zorunlu tesettür uygulamasını durdurma çağrısında bulunmaktadır. Laricani bu sorunun kültürel bir çözümünün olduğunu düşünmektedir. Bu sırada, rejimin içindeki sis büyüdükçe, muhalefeti örten korku perdesi de kalkıyor gibi görünmektedir. Normalde suskun olan akademisyenler bile bu son olaylarda sert eleştiriler dile getirmektedir. Bu sefer daha çok korkan rejim gibi görünmektedir.

“
İran’da otoriter rejime karşı içerde en önemli iki politik mücadele öne çıkmıştır: Biri Reformist Hareket diğeri ise Yeşil Hareket’tir. Her iki hareket de seküler ideolojilerin söylemini kullanmak yerine tamamen alternatif dinî tezleri savunmuşlardır. Reformist entelektüel ve din adamları İslam’ı dışlayan bir söylemin içinde olmamışlardır.”

POST-İSLAMCI ENTELEKTÜELLER

İran rejimine yönelik ilk ciddi eleştiriler yine devrimin kurucu isimlerinden biri olan Ayetullah Hüseyin Ali Muntazeri’den gelmiştir.

1985’te Humeyni’nin halefi tayin edilen Muntazeri, özellikle hapis-hanelerdeki işkence ve özgürlük konusunda hükümetin uygulamalarına sert eleştiriler yöneltmiş, bu nedenle özgürlükçü düşünceleri muhafazakâr din adamlarının tepkisini çekmiştir. Bunun sonucunda Humeyni’nin haleflüğünden olurken 20 yıl sürecek bir ev hapsinde tutulmuş, merce-i taklid makamı da elinden alınmıştır. Rejimin içerden karşılaştığı bu ilk muhalefet, yönetimi ciddi sorgulanmayla karşı karşıya bırakmıştır. 3 Haziran 1989’da Humeyni’nin ölümü sonrası Uzmanlar Meclisi (*Şura-yı Hub-regan*) tarafından Devrim Rehberi seçilen Ali Hamaney’e karşı itirazını dillendiren Muntazeri, sonrasında uzun süre sessizliğini korurken, 2005 yılında cumhurbaşkanı olan Mahmud Ahmedinejad’a yönelik

insan hakları ve özgürlükler konusunda sert eleştirileriyle tekrar gündeme gelmiştir. Yeşil Hareket'in ruhani lideri kabul edilen Muntazeri 19 Aralık 2009 tarihinde ölümüne kadar dile getirdiği eleştirilerini Muhsin Kedivâr gibi öğrencileri sürdürmüştür.

İran'da otoriter rejime karşı içerde en önemli iki politik mücadele öne çıkmıştır: Biri Reformist Hareket diğeri ise Yeşil Hareket'tir. Her iki hareket de seküler ideolojilerin söylemini kullanmak yerine tamamen alternatif dinî tezleri savunmuşlardır. Reformist entelektüel ve din adamları İslam'ı dışlayan bir söylemin içinde olmamışlardır. Reformcu aydınlar, çağın şartlarına uygun bir din anlayışı önermeye çalışırken siyasi alanda, demokrasi, insan hakları, özgürlük ve laiklik gibi modern siyasi temaların İslam'la bağdaşabileceğini savunmuşlardır. Elbette bu onlara göre İslam'ın kendi değer ve normlarıyla çatışmayan yeni bir İslam yorumuyla mümkün olacaktır. Reformist entelektüeller, 1990'lardan itibaren dinin ve devletin birbiriyle ayrılmaz bir bağı olduğu düşüncesine meydan okumuşlardır. İran rejimine karşı post-İslamcı entelektüel muhalefetinin en önemli çıkışı

1993 yılında verdiği bir konferansta ulemayı kızdıracak kadar büyük tepki çeken Abdülkerim Suruş'un muhalefeti olmuştur. Rejimi kendi argümanları üzerinden sorgulamaya girişen Abdülkerim Suruş, Muhsin Kedivâr, Müctehid Şebusterî ve Yusuf Eşkevari bu minvalde dikkat çeken önemli isimlerdir. İran dinî entelektüel muhalefetine göre, iktidar kurulu düzeni kalıcı kılmak amacıyla İslam'ı araç gibi kullanmaktadır. Bu nedenle demokratikleşme teolojik açımla atbaşı gidecektir.

Abdülkerim Suruş 2002 basımlı *Reason, Freedom, and Democracy in Islam* adlı eserinde, Velâyet-i Fâkihi ve onun sonucu olan devlet anlayışını özellikle epistemolojik açıdan sorgulamıştır. Suruş'a göre dinin kendisiyle dinin bilgisi arasında kesin bir ayrım yapılmalıdır. Zira bunlardan birincisi sabit, kutsal ve değişmezken ikincisi kontekste bağlı, konusu kutsal olsa da kendine ait bir kutsallığı olmayan ve tabiatıyla değişikliğe tabi bir olgudur. Bundan dolayı da hiçbir kişi ya da grubun dinin doğru bilgisine sahip olma iddiasıyla yönetme hakkı dâhil belirli

imtiyazlar iddia edemez (Soroush, 2002: 36). Said Hacceriyan ve Muhsin Kedivâr, velayet-i fakih sisteminin sürmesine itiraz etmezken liderin yetkilerinin sınırlanmasını isteyen bir revizyonun yapılmasını ve sistemin adının da velayet-i meşrute veya nezaret-i fakih olarak değiştirilmesini önermişlerdir. Muhsin Kedivâr'ın fikirleri "velâyet" kavramının ve bu kavramın hem tarihsel bağlamında hem de İran İslâm Cumhuriyeti'nin kurucusu olan Humeyni'nin eserlerinde hangi anlamda kullanıldığı üzerinde yoğunlaşmıştır. Kedivâr *Hukümet-i Velayi* adlı eserinde ulemânın velâyetiyle nezareti arasında eskiden beri yapıla gelen ayırımı işaret ederek, aslında Humeyni dâhil Şii âlimlerin velâyetle kastettiklerinin esasında nezareten ibaret olduğunu öne sürmüştür (Kedivâr, 1376: 160-203).

Velâyet-i fakih konusunda son yüzyılda ilk adımı Mirza Hüseyin Nainî'nin attığını belirten Muhsin Kedivâr, *Şeriat ve Siyaset; Din der Hovze-i Umumi* adlı eserinde Nainî'nin amacının millet adına fukahanın adaylarının nezareti altında meşruti bir devletin kurulması olduğunu belirtmektedir. Zira ona göre seçilmiş sınırlı Velâyet-i fakihin en mükemmel hâlini Âyetullâh Hüseyin Ali Muntazeri önermiştir. Muntazeri'ye göre, eğer veli fakih özelliklerini taşıyan fukahanın sayısı çok olursa veli fakihin seçimi millete verilecektir. Bu teoride "ve-

layet” kavramı korunmuşsa da onun hukuki mahiyeti değiştirilmiştir. Bu esasla hükümet, millette veli fakih arasında yapılan bir anlaşmaya dayanır ve bu anlaşmanın zamanı sınırlıdır. Bu esasta bu hükümet mutlak değildir. Belki anayasanın şartlarıyla sınırlıdır. Bu hükümetin bütün organları anayasaya riayet etmek zorundadır (Kedivâr, 1378: 237-253). *Nidâ-yi Sebz Rivâyetî ez Cünbiş i Sebz-i Merdum-i İrân* adlı eserinde belirttiği üzere Muhsin Kedivâr’a göre maslahat temelli bir fıkıh ve devlet tarafından belirlenmiş hükümleri kabul etmek etkili bir çözümdür. Çünkü bu türden bir fıkıh, devletin menfaatleriyle uyuşmadığı müddetçe, ibadet temelli ya da başka türlü hükümler olsun bütün şeriat hükümlerini engelleyebilir. Dahası devlet, kendi menfaatine olduğunu düşündüğü her an yeni hükümler koyabilir. Bu yüzden, eğer yönetici fakih ya da onun görevlendirdiği kişiler, modern hak ve özgürlüklerin devletin menfaatine uygun olduğunu düşünürlerse, şeriat hükümlerini yani modern hak ve özgürlüklerle çatışan geleneksel İslam’ın “değişmeyen hükümlerini” ve hatta fıkıhın ya da dinin esas unsurları olduğu düşünülen hükümleri bile iptal edebilirler. Şüphesiz bu yenilik, geleneksel İslam ve modern hak ve özgürlüklerle arasındaki çatışmayı çözecektir (Kedivâr, 1393).

Müctehid Şebusterî, Velâyet-i fakihin temel alındığı İslam’ın resmî yorumuna meydan okuyan en etkili düşünürlerden biridir. Şebusterî, tefsirle ilgili yorumlarıyla dikkat çekerken İslam fıkıhına ait metinlere de eleştirel yaklaşmaya başlamıştır. *Nakd ber Kırâat-i Resmî ez Dîn Şe-*

busteri gibi eserlerinde Şebusterî İslam Cumhuriyeti’nin temel hukuk metinlerini sorgulamaya açarken çözümde tıkanan konulara alternatifler ortaya koymuştur. Şebusterî, ikili bir krizin İslâm hakkındaki resmî söylemi sarstığını iddia etmektedir. Birinci kriz, İslam’ın bütün zamanlara ilişkin bir cevap sunan siyasi ve ekonomik bir sistemi kuşattığına duyulan inançtır. İkinci kriz, hükümetin şeriat uygulamak gibi bir görevi olduğuna duyulan inançtır. Şebusterî’ye göre gerçek şudur ki İslam, tarihteki bütün sosyal, ekonomik ve siyasi hayata dair bütün cevaplara sahip değildir. Dile getirilmesi gereken diğer bir husus da şudur, aslında İslam’ın hiçbir şekilde tek bir tefsiri yoktur, dinî olmayan farklı bilgi tipleri vardır. İslam ruhun keşfidir ve işin aslı, sosyal ve tarihsel alanı insanoğlu tarafından anlaşılmaya bırakmıştır. Başka bir deyişle, din ve siyaset arasındaki yakın ilişki, tek kelimeyle kabul edilemez bir şeydir ve dinde kutsallığın giderilmesine yol açar (Şebusteri, 1381).

“**İrân’da son dönemde Reformcu Hareket ile birlikte dinî muhalefetin de zayıfladığını, bunun yerine rejim karşıtı seküler ve etnik muhalefetin daha da güçlendiğini söylemek mümkündür. Zira 2009 Yeşil Hareket’in liderlerinin akıbetinin de gösterdiği gibi İrân’da sistem içinde reform yapma ümidi sona ermiştir.**”

İrân’ın dinî entelektüelleri arasında *Hukümet-i Demokratik-i İslami* adlı eserinde gözlemlendiği gibi Yusuf Eş-

kevari İslam ve demokrasi arasındaki ilişkiyi dile getirmede ön safalarda yer almıştır. Eşkevari, demokrasiyi “tartışmalı bir kavram” olarak görse de iki özelliğin demokrasinin ruhundan ve özünden ayrılmaz olduğunu savunur. Bunlar: (a) devlet, hükümet ve iktidarın dünyevi ve popüler kökeni ve (b) çoğulculuk ve siyasi gücün insanlar arasında mümkün olan en geniş dağılımıdır. Ona göre, “Müslüman toplumları yönetmek için en dinsel ve en uygun yol demokratik yöntemdir.” Çünkü dinin özü, barış ve adaletin yayılması ise demokrasinin yol gösterici mantığı, siyasi iktidar üzerindeki kontroller ve herkesin siyasi sürece katılma hakkı şüphesiz adaleti sağlayacaktır. Eşkevari, İslam ve demokrasinin uyumsuz olmadığını, tam aksine İslami bir hükümetin demokratik bir hükümet olduğunu savunur. Ona göre despotizm, otoriterlik ve daha doğrusu rıza olmaksızın insanları yönetmek, dinin özüne, insanın hür iradesine ve İslami metinlere ve kaynaklara aykırıdır (Eşkevari, 1377). Sonuç olarak, Surûş ve Müctehid Şebusteri din ve devlet ilişkilerine teolojik-felsefi ve sivil perspektiften bakarken Yusuf Eşkevari ve Muhsin Kedivâr gibi din adamı kökenli reformcular ise Muntazeri’nin yargısal eleştiri yaklaşımını benimsemişlerdir. Ancak İrân’da son dönemde Reformcu Hareket ile birlikte dinî muhalefetin de zayıfladığını, bunun yerine rejim karşıtı seküler ve etnik muhalefetin daha da güçlendiğini söylemek mümkündür. Zira 2009 Yeşil Hareket’in liderlerinin akıbetinin de gösterdiği gibi İrân’da sistem içinde reform yapma ümidi sona ermiştir. ■